

Lokatt
Sm 728.6

709

HENRIK WERGELANDS
FOLKEBOKSAMLING

RIKARD BERGE

BORGESTUEN

19052

EN GRENLANDSSTUE PÅ
FYLKESSTUE TIL TELEMARK
OG GRENLAND

PORSGRUNN
BIBLIOTEK

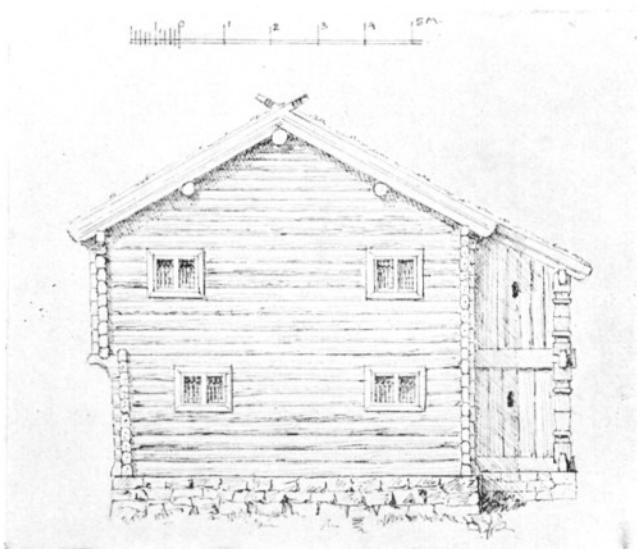

OSLO 1932

KJENN DITT LAND

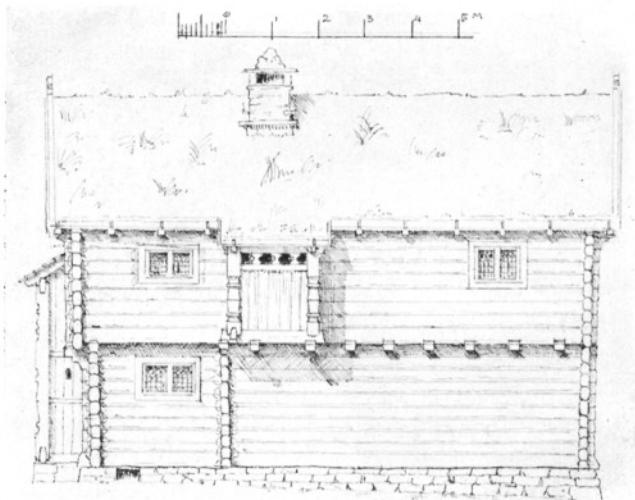
PORSGRUNN
BIBLIOTEK

Borgestuen (fra gavlsiden).

Borgestuen er en to-etasjes bondestue som er flyttet til Fylkesmuseet for Telemark og Grenland fra gården Borge (nu Åkre) ved Porsgrunn. Det er en stor to-etasjes våning med langsval og tverrvsal, med trerummet grunnplan i første etasje (forstue, dagligstue og kjøkken) og torummet i annen etasje (opstue eller gjestestue og soveloft). Den har nu skorsten med pipe som går på skrå opp gjennem soveloftet, og ildsted i kjøkkenet. Inne i dagligstuen intet annet enn skorstenens bakside, og på gjestestuen en peis, rekonstruert etter sporene i veggen. Stuen har hatt faste benker og skapsenger, på soveloftet senger i rekke. Ved neddrivningen hadde den tre gulv på hinannen, det underste av næsten alenbrede planker.

Det er den mest sagnomspundne av alle Fylkesmuseets stuer. Når folk fra de ytre distrikter i fylket — de som i museets navn er sammenfattet under *Grenland* — kommer og skal se museet, er Borgestuen

Borgestuen (baksiden).

gjerne noget av det første de spør efter. Og hver har sin historie å fortelle om den. De fleste kaller den »Kjempestuen«, der skulde i gamle dager ha bodd »kjemper« på Borge. Nær stuen stod eldgamle eketrær, som vel i sin tid var gjenstand for dyrkelse — det var kanskje gårdenes rydningsmann, man dyrket her, »rudkallen«. Der skulde være en grav med stenhelle over, og der skulde da også være nedgravet er-skatt. Sagnet gikk, at om nogen våget å røre skatten, skulde »Kjempestuen«, andre sier stuen på Akre, gå op i luer. En gang begynte det virkelig å brenne i den. »Det skulde nu aldri være nogen som graver,« sa mannen og sprang ut. Jo, ganske riktig, to menn var i ferd med å grave ved hellen. Nu blev de forstyrret, og skatten var ikke mere å finne; varmen sluknet.

Der ligger noget faktisk til grunn for disse sagn. Bartholomæus Løvenskiold sier i sin »Beskrivelse over Bradsbierg Amt«: »Paa Borrestad og Vestre

Borge samt Aacre mange Begravelses-Høye, og på det Sidste Stæd er 1781 fundet Ben-Rader samt Staal og Jern derved liggende.« Det er vel disse kjempehauger som har gitt anledning til sagnet.

Ja, sagnet utsmykket Borge med det fabelaktige.

For hundre år tilbake var det »farlig« å gjæte rundt »Kjempestuen«. Hjuringgutten blev skremt; »da kommer Borgekjempene og tar dig,« sa man. Og de var så føle og sterke og store at de steg i ett stig like fra »Rød-Borge« til Osebakken! — En annen versjon henla sagnet om »Aslak Tordssønn og Skjønn-Valborg« til Borge, en forveksling med Gjemsø kloster, hvortil dette berømte sagn også er lokalisert.

Imidlertid er det med alt dette klart at Borges beboere i folkebevisstheten alltid har været forbundet med noget utover det almindelige. *Stormenn* har der uten tvil i middelalderen bodd på gården.

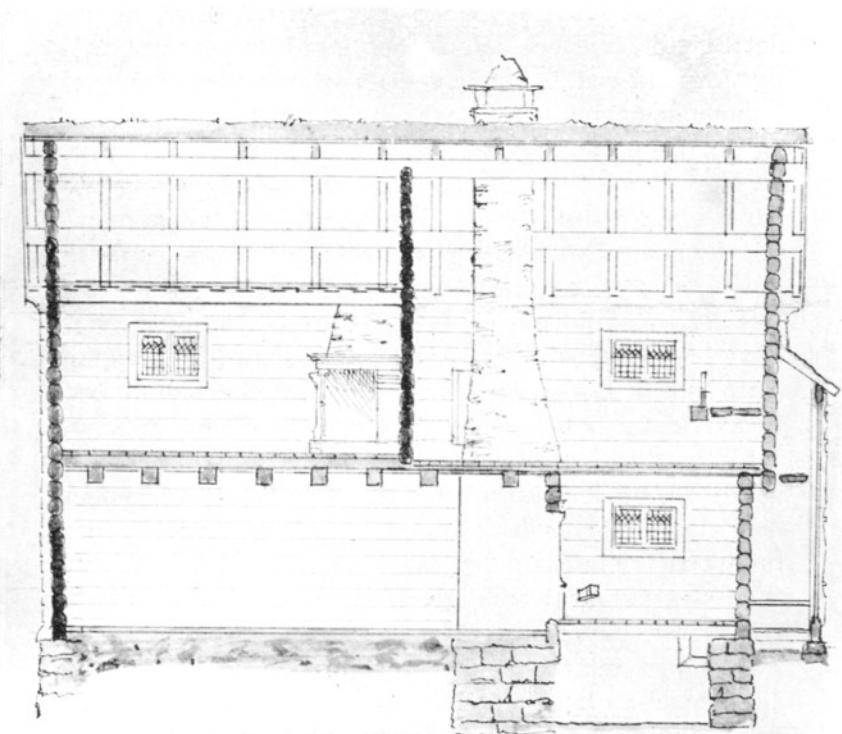
I den tid da skriftlige kilder løfter litt av sløret for historiens mørke, beboes gården av *storbønder*, men vi vet intet om deres mulige adelige avstamning eller hvad kongelig ombud de hadde. Vi skal se på hvad granskerne har funnet ut om Borgeætten i Gjerpen.

Det vi sikkert vet om Borgestuens alder og eldste eiere, er følgende:

Over døren til første etasjes forstue står på et trebrett innskåret med latinske (antikva) typer:

GVDS FRED
ARRIE OLVESEN 1584

Typene synes ekte, og oplysningen om at de oprindelig stod fylte med metall, bekrefter det samme. Efter undersøkelser av Lorens Berg (trykt i »Norsk folkekultur« 1929) sammenholdt med hvad arkitekt H. Børve har gransket, har stuen tilhørt storbønder, og »bygherren« er også bonde. I 1591 velges Arne

Borgestuen. Lengdesnitt.

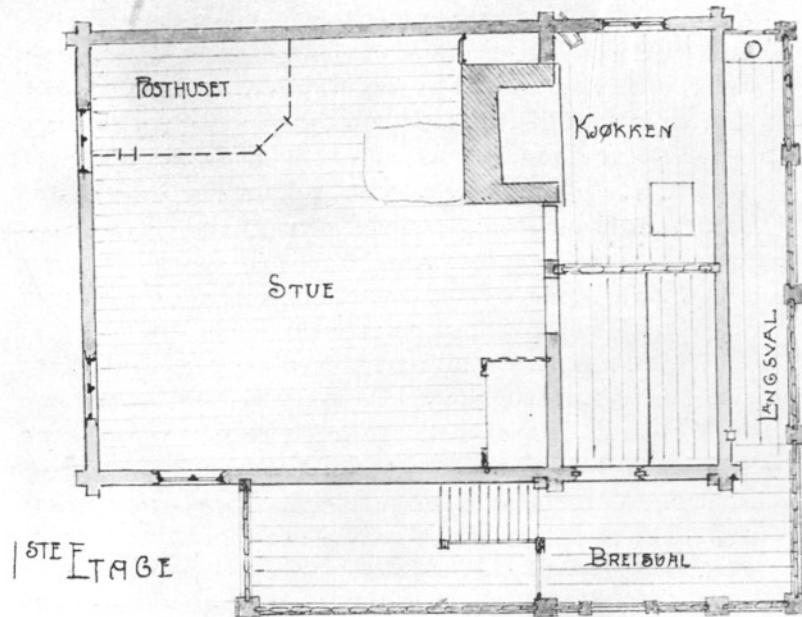
Borger som utsending til kongehyldningen av Christian IV — sammen med lensmannen og en annen bonde i Gjerpen, og han har også været eier av gården i 1580 årene. Sannsynligvis har han hett *Are*, som jo ikke er samme navn som *Arne*, og signaturen på stuen har bevaret hans navn riktig. I regnskaper er navnet forvansket. Berg hevder at denne »*Arne*« var inngiftet på gården, og han opførtes som eier av syv huder i gården helt til 1626. Så forsvinner han av pa-

pirene, og sønnen *Kristian* overtar. Ifølge Børve bor samme slekt på gården til litt inn i 1800 årene. Den siste eier blir så forgjeldet og låner så mange penger av mannen på Åkre — naboen — at han må levere det hele til denne. Eiendommen smeltes sammen med Åkre, husene rives, alt raseres uten den gamle hovedbygning, som står ubebodd i hundre år. Den får en skjuklædning utenpå, blir rødmalt og går under navn av »Rød-Borge« inn i folkebevisstheten, til den på museet blir fri for sin ytre drakt og står, med sine svære tømmervegger synlige, som den gamle Borgestue. De oprinnelige lange svaler foran og for gavlen var vekk, men sporene viste hvordan de hadde ligget, og disse er da rekonstruert og satt til.

Vi står altså foran en tømmerbygning, to-etasjes, datert så tidlig som 1584. De skriftlige kilder har bekreftet årstallets ekthet. I Norge er det vel et særsyn utenfor byer og borge å treffe på et så gammelt to-etasjes våningshus. Det minner nærmest om de store loftsbygninger, da annen etasje er skutt litt utover første.

I Sverige har vi beslektede to-etasjes våninger av likeså høi og høiere alder. Bygningstypen peker absolutt mot den middelalderske stil, for eksempel ved den utskutte annen etasje. Et merkelig bygningsmerke er det også at tømren utvider sig sukcessivt olover, så øverste omfar har større grunnflate enn nederste. Det er den samme hellingsvinkel som vi kjenner fra stabburene fra den eldre tid, spesielt i loftenes klædninger, hvor stolpene avviker ikke så lite fra loddinjen.

Foruten bygningsmåten er *ildstedet* av særlig interesse i Borgstuens anlegg. Arkitekt Børve, som ledet rivningen og gjenopførelsen av stuen, og som under dette har været opmerksom på alle tekniske forhold, kommer i sin utredning (Museets årsskrift

Borgestuen, grunnplan.

1911) til det resultat, at »ovnen« er et slags bileggersystem i sten (se grunnplanen og lengdesnittet).

Ileggingen foregikk i kjøkkenet, og hele den store murkube i stuen blev gjennemvarmet ved dette og opvarmet dagligstuen ved utstråling fra den ophetede mur. Foran murkuben lå, som tegningen viser, en stor stenhelle hvorover det øverste gulv i senere tid var lagt. Denne helle antar Børve har været en grue man satte fyrfatet på, til å hjelpe på opvarmningen i de koldeste dager.

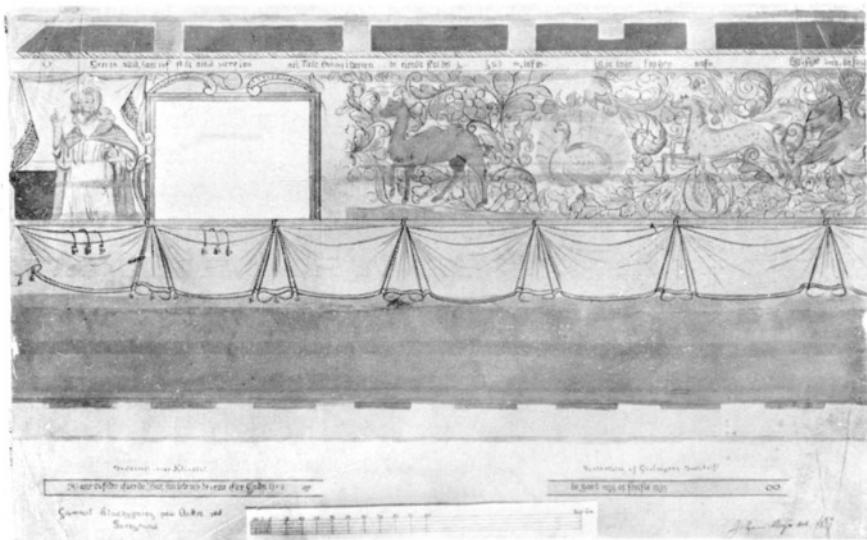
Denne opvarmningsmåte av dagligstuen minner for så vidt om røkovnen. Men det må ansees temmeig tvilsomt om det gikk an å opvarme en så stor stue bare ved utstråling av stenens varme i et anlegg hvor man hadde skorstenspipe og ilegg fra kjøkkenet. Den som kjenner noget til opildningsmåten i den vestlandske røkovn (sml. Eilert Sundts klare beskrivelse) og den tilsvarende og fra røkovnen stammende badstuovn på Østlandet, for eksempel i Telemark, vet at stenen aldri på den måte vilde bli varm nok til å avgive nevneverdig varme. Hemmeligheten med opvarming av røkovn og badstuovn er jo nettopp at der ingen røkutgang var i selve ovnen utenfor grueåpningen. Når man legger i et stort ildsmål i en slik ovn, slipper ikke varmen ut, men trenger inn i stenen; med pipe går jo all varmen i pipen. Røken derimot strømmer naturligvis ut gjennem åpningen, og den fikk man ut ved å lage gjennemtrekk fra dør og ljore, forteller Eilert Sundt. Det svarer aldeles til de telemarkske badstuovner, hvor man laget gjennemtrekk med trekhuller i veggene og ved å la døren en stund stå på gløtt. Om en liten tid »tettet man badstuen,« som det heter, det vil si satte dotter i alle trekhuller, og stengte døren så det meste av varmen blev inne i rummet. I røkovnstuen lukket man dør- og ljorespeld på samme måte, når det meste av røken hadde trukket ut.

Jeg vil derfor opstille den teori at Borgestuen opprinnelig har været en røkovnstue, som senere er ombygget til skorstensstue. Børve gjør jo også opmerksom på et vekslingsspor i veggen, og at den øvre del av pipen er påbygget senere, om enn nokså tidlig. Begge disse ting taler for forandring av ildstedet. Jeg vil peke på det interessante forhold at opstuens grunnplan ikke er kongruent med dagligstuens, men mindre. Hvis ovnen oprinnelig var en røkovn, vilde nettopp

denne omstendighet forklares. Med røkovngruen vendt mot kjøkkenet, istedenfor, som almindelig, mot dagligstuen, vilde man opnå at røken gjennem en åpning i soveloftets gulv steg op der, og i soveloftets tak har derfor den oprinnelige ljore været. Dette er så meget naturligere som at soveloftet nettop ved en slik ordning fikk sin opvarmning, og det blir da på en måte analogt med sengestedene på årestuens »tilder« eller »hemsedal«. Tørkerummet for korn (malt?) mellom ovnen og veggen (se grunnplanen) får også sin beste forklaring da. Ved røkovnen blir opvarmningen virkelig effektiv, og hyllene mellom stenmuren og vegger vilde svare til badstubbenker. Hellen foran muren i stuen er antagelig innlagt som fundament for jernovnen når den i noget senere tid blev innsatt, muligens også for fyrfat, som man blandt annet brukte til å holde maten varm på.

Der er en annen omstendighet som taler for at denne teori er riktig. Det må synes nokså umulig at peisen i 1584 er »på retur«, som Børve uttrykker sig. De første skorstener blev i Øvre Telemark bygget tidligst omkring 1740—1750, og det er ikke tenkelig at en slik forbedring skulde behøve to hundre år for å nå fra Gjerpen og dit op, selv om man regner med fortidens konservativisme. Det er tvert imot naturligere å tenke at peisen var noget høist moderne i Gjerpen den gang. Den var som bekjent et renessansens barn.

Borgestuen blir like fullt en interessant bygnings-type, hvor så å si den gamle og den nye tid møtes i et tideskifte. Denne forandring åpner oss nemlig den mulighet at stuen er eldre enn sin datering og at Are Borge er den som i 1584 har foretatt forandringer, blandt annet innbygget den med svalganger efter renessansens mote. Det er nokså eiendommelig at signaturen står skåret på en *fjel* istedenfor på selve tømmerveggen; *det* var jo det gamle. Derimot finner

Veggmaling ovenpå i Borgestuen.

vi svært almindelig dateringer på svalganger nettop ved ombygninger. Borgestuen frembyr, som alt nevnt, flere trekk som peker tilbake til senmiddelalderens bygningsskikk. »Hemmeligheten« i annen etasje — for bare å nevne en mindre ting — har sin fulle analogi i våre middelalderske loftsbrygninger, for eksempel det bekjente Stave-loft i Ål i Hallingdal og flere telemarkske loft (stabbur).

Det som har bevart stuen ned til vår tid, er imidlertid dens *rosemaling*. Denne hører til noget av den eldste rosemaling i bondestuer som vi har i Norge, og er neppe meget yngre enn 1650.* Å bestemme alderen er ikke så liketil, da der er intet årstall.

Rundt veggene øverst under taket går fra døren og over alle vinduer en inskripsjon som nu er omrent uleselig. Men den har været av religiøst innhold, an-

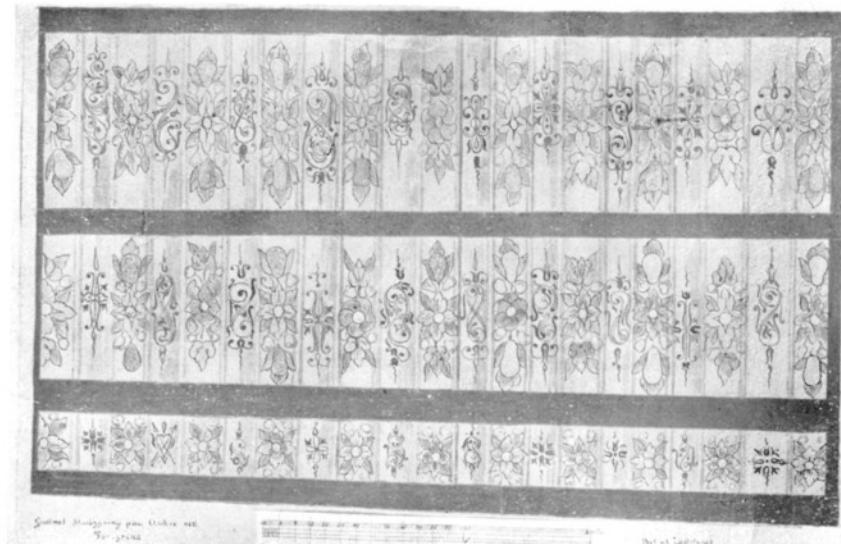
* I museets forer står: »slutten av 1600 tallet.«

tagelig et bibelsted, etter tidens skikk. *Her* kunde jo tenkes hadde været både årstall og navn. Men malingen er gjort med limfarve, og man kan da ikke vente den skulle holde sig alle steder like godt. Tvert imot må man si den har holdt sig utrolig, sett som sådar. Vegger og tak har hvit krittunn og røde bjelker, antagelig rød jordfarve. Farvene i rosene er sort kontrategning, en sjeldent gang modellert i skygger, stundom avvekslende med rustrødt. Ved gjenopførelsen på museet er enkelte steder opfrisket, men ubetydelig.

Både vegger og tak — hele opstuen — er rose malt. Den er utført av en elegant og lett og kraftig hånd, en rutinert maler, som forstår å legge den gamle håndskriftskoles »trekk« i linjeføringen. Jo mere man studerer detaljene, jo mere gledes man over dyktigheten, fantasien og den smakfulle form. Det har været en for sin tid *betydelig* dekorasjonskunstner, det kan der ikke tvistes om. Hovedkomposisjonen på veggene er renessansens ranke som slynger sig i rik mangfoldighet rundt de innsatte figurer på begge langvegger, uten figurer på tverrveggene. På vinduslangssiden har man, fra venstre til høire, først en mannsfigur med skjeggfrisyre fra 15- og 1600 årene. Han står i kappe, med høire hånd formanende i været, venstre holdende over en rund tingst, som nu er blitt vanskelig å bestemme (røkelseskar?) Ansiktet er grovt tegnet, men livfullt. Det kunde jo være en prestemann, for eksempel en gammeltestamentlig. Borgestuen kalles også »Bispestuen«, fordi der skal ha bodd en bisp der. Men hans portrett er det nok neppe.

Mellemtvinduene på samme vegg har vi fra venstre kamel, så påfugl og endelig en springende hest, opprinnelig en enhjørning kanskje. Malingen er her noget skadet. Figuren lengst til høire er derfor meget utsynlig, men det er i hvert fall en fugl.

På tilsvarende langvegg, regnet fra skorstenen, har

Borgstuen. Det dekorerte tak i opstuen (halvparten).

vi en tydelig og morsomt malt ugle, så en omtrent utgått drake, videre en nokså tydelig struts lignende fugl, hvis nakketopp maleren har gjort til en lang rosekrøll, og endelig en nokså utgnidd dyrefigur nærmest dører, antagelig en elefant. Hele figurgalleriet er karakteristisk for tidens religiøst betonede smak. Sammen med bibelstedet og presten er det helt naturlig å tenke sig at dyrefigurene tillas den sedvanlige religiøs-allegoriske mening.

Under rosene er malt som et draperi, rundt veggene og like over de veggfaste benker et klæde foldet i festoner. I taket er rosene som regel klare. Takpanelet har profilerte overliggende bord, og maleren har meget hendig utnyttet plassen, idet han avvekslende maler rosetter av blomster, blad og frukter, og av geometrisk tegnede slyngninger, som nærmest måsies å være hentet fra samtidens bokutstyr.

Ikke alt er like godt gjort. Enkelte partier er jo

utvasket av tidens tann, andre virker litt rotet, men det skyldes antagelig delvis usikker opfriskning.

Både stil og enkeltmotiver finner vi igjen i bondekunsten i første halvdel av 1700 årene. Men det er allikevel ingen tvil om at Borgemaleren har sine nærmeste slektninger i 1600 årenes kunst. Der finnes ingen direkte likhet med datidens illustrerte bøker, for eksempel biblene, og langt mindre »Orbis pictus« (som forresten er yngre) hvad figurmotivene angår. Vi må til erkebiskopgården i Trondheim eller kirkemalinger i Numedal for å finne noget beslektet. Den eldste rose-maling i Nore og Uvdal (Opdal) er fra 1655 og 1656. Motivene er her for en stor del de samme: akantusranken, rosetten av blomster, blad og frukter, enkelte små bær mellem de tette bladslyngninger, allegoriske dyrefigurer innskrevet i rosene, festons m. fl. Borgemaleren har vel ikke den skolerte strenghet for eksempel i rankekrollenes tetsittende småblad eller rosettenes nitide innpasning i felt og krøller, han er mere løs og ledig, mere hvad vi nu vil kalte bondemaler. Men han mestrer meget vel ikke alene roseslyng, men også dyreoppsjoner, så han er neppe en helt selv-lært mann. Han har i hvert fall *sett* ikke så lite og må antagelig ha reist en del. Vi har bevart maling på Akershus, på Herregården i Larvik (1677), i adskillige kirker, med flere steder, som tilhører denne periode, og som han til dels kan ha sett. Vi må også regne med alt som er ødelagt, men som antagelig fantes på hans tid. Der har kanskje endog været dekorasjoner i og omkring selve Skien, i kirken, på lensherrens residens og andre herregårder. Når vi tenker på all den interiør-kunst som er ødelagt, og alle private og offentlige bygninger som er revet eller ombygget i 17- og 1800 årene, ligger jo intet mere nær enn å tenke at der er langt mere tapt enn hvad som er levnet. Vår maler kan altså meget godt ha hentet sine impulser ganske nær

likefullt som langt utenfor distriktet. Ett er imidlertid sikkert: at han i farver, stil, motiver og teknikk helt hører 1600 årene til. Det blir da en av Are Borges etterkommere som har bekostet malingen. Muligens har opstuen en tid stått umalt som et blott og bart snekkerværelse eller lignende, til det blev innredet med peis og fikk sin rose malning.

Det ser ut som skjebnen har holdt sin beskyttende hånd over Borgstuen ned gjennem århundrene, og »Kjempestuen« står nu som en av Fylkesmuseets største severdigheter. Den er som naturlig kan være, montert i renessanse.

Rikard Berge.